

Марин Байчев

Българската икономика днес е в състояние, което не позволява икономическите процеси да се развиват ефективно. Новите условия, идващи от външната среда, ни поставят пред труден избор на алтернатива как да се развива икономиката на страната. Членството в Европейския съюз е фактор с важно значение, защото се поставят определени ограничения и се дават нови възможности за развитие на икономиките на страните-членки. Тези обстоятелства са от голямо значение, защото държавата не разполага със суверенитет, за да употребява каквито си поиска мерки, за да регулира своята икономика.

Условията на засилващите се процеси на глобализация в световната икономика придават друго измерение на икономическия растеж. Цел на развитите икономики е качественият растеж, а не количеството на произведената продукция. Това поставя приоритет на различни фактори при развитието на икономиката. Активната гражданска съпротива срещу замърсяването на природата има важна роля за промяната в икономиката и начина на нейното развитие. Навлизането на практики като Корпоративна социална отговорност (КСО) сред политиките на транснационалните компании, а вече и на по-големите регионални, е пример за промяната на условията за развитие на икономиките. Европейската стратегия „Европа 2020“ е пример за новите тенденции, с които икономическото развитие трябва да се съобразява. За следващия стратегически период ЕС залага на устойчивия, интелигентния и приобщаващия растеж, които са в отговор на промените в икономиките и продуктите, произвеждани от тях. Актуални днес са информационните и екологично чистите технологии, а също и развитието на нанотехнологиите, които много скоро ще навлязат в нашия бит. В подобни условия развитието на една икономика трябва да залага на иновации и да влага голям ресурс в научноизследователската и развойна дейност, за да развива или поне поддържа своите конкурентни предимства.

Продължителността на прехода в държавата, закъснатата и не добре осъществена икономическа реформа, липсата на стратегически поглед за развитието на икономиката през изминалите 20 години, много често предизвикват гражданите да изпитват носталгия към предишния икономически, политически и социален строй, който се характеризира с всичко това, което липсва сега. В създалите се условия България трябва да реорганизира своята икономика, за да може да преследва устойчив растеж и да подсили качеството на живот на своите граждани.

Управлението на икономиката през изминалите 20 години е лишено освен от стратегически възглед какво трябва да стане след реструктуриране на отраслите в нея, също и от прилагането на науката за регионална икономика и регионално планиране. Това позволи всеки един стопански субект да се разглежда самостоятелно и така да се доведе до фалит, защото икономическите субекти са свързани в система и когато се разкъсат връзките между тях, те спират да функционират. Разбира се, нещата не може да останат по начина по който са били, но реструктурирането им е трябвало да стане контролирано, за да се избегне разграбване и източване на държавните предприятия след преминаването им в частния сектор. В този процес водеща е ролята на публичния сектор, който има за задача да регулира процесите и да не позволява унищожаването на ключовите предимства на българската икономика. За съжаление, това не се случи, а по-лошото е, че продължава да се върви „по течението“, без да има приоритети за развитие на икономиката. Не само вътрешните условия, но и външните такива, са предпоставка за реструктуриране и приоритизиране на икономиката, за да сме конкурентни и в унисон с нашите европейски партньори.

Времето не може да се върне назад и „реформата“ в икономиката е факт. Това, което би трябвало да е на дневен ред, е изготвянето на стратегия за развитието на регионалната икономика. Тя трябва да е съобразена както с външната среда, така и с вътрешната, за да има основа, на която да се стъпи при създаването на икономика, отговаряща на устойчиво, интелигентно и приобщаващо развитие. Поради факта, че повечето от предимствата, които е притежавала българската икономика преди „реформата“ са изгубени – като в електрониката (изчислителни машини, производство на компютри), селското стопанство, производството на оръжия (загуба на световните пазари), производството на атомна електроенергия, машиностроенето и много други, е необходимо да се направи обстоен анализ на състоянието на отраслите, на териториалните фактори и на възможностите за развитие на ключови отрасли, които да изведат икономиката от застоя и да се конкурираме отново на световните пазари.

Териториалните фактори са основно пет групи, някои от които имат устойчив

характер, докато другите са променливи в зависимост от структурата на икономиката. Първата група фактори са природни и екологични. Те са обвързани с природните характеристики на територията и имат основополагащо значение за икономиката, защото са предпоставка за развитието на различни отрасли, а също и кои от тях да имат водеща роля. При развитие на регионалната икономика не може да не се съобразят даденостите климат, релеф, въздух, горски фонд, почви, природни изкопаеми и други. Екологичната страна на тази група от фактори се занимава с опазването на колкото се може по-голям процент на естествената околна среда, която да не бъде „унищожена” – засегната от човешката дейност.

Прекомерното и неконтролируемо застрояване в България е сериозен проблем, който застрашава не само природата около големите градски центрове, но все по-голямата комерсиализация на природните паркове, в които се строят почивни комплекси, е похабяване на естествената околна среда, върху която оставяме трайни отпечатъци. Такива проблеми също са замърсяването на въздуха, на почвите, на водите, защото няма достатъчно технология, за да поеме отпадъците от потреблението ни. Примери са проблемът с боклука в София, изтичането на отпадните води по цялото ни Черноморие, а също и от някои градски центрове в реките и много други. От друга страна, проблем е и бездействието в земеделието, което е причинено от разпокъсаността на земята – отлагането на необходимостта от комасация на обработваемите земи, които се оставят пустеещи и по този начин губят свойствата си, когато не се обработват. Другата порочна практика е превръщането на земя от земеделска в такава за битови цели, което намалява обработваемите земи и замърсява тези, които са в близост.

Съществува деление на природните ресурси на два вида – изчерпаеми и неизчерпаеми. Първите се делят още на: възобновяеми, които от своя страна, биват водни, поземлени, растителни, животински ресурси; и невъзобновяеми – полезни изкопаеми. За неизчерпаеми се смятат – енергията от слънцето, енергията от приливите и отливите, енергията от вятъра, геотермалната енергия. При развитие на регионалната икономика е от особено значение изучаването на наличните природни ресурси на територията и възможностите за тяхната екосъобразна употреба с цел полезност – принцип на устойчивото развитие.

България е страна, имаща природен комплекс благоприятстващ развитието на туризъм и земеделие с характеристиките на своите природни фактори. Затова на проблемите посочени горе трябва да се намери решение и да се прекрати разрастването им, а природните дадености да се използват по благоприятен начин както за природата, така и за икономиката. Все пак природните дадености не може да са единственото нещо, което трябва да използва държавата, за да развива икономиката

си. Интелигентният растеж и характеристиките на развитите икономики се свързват с много иновации и високотехнологични производства, без които няма да можем да развием конкурентна икономика в новите условия.

Втората група са социално-демографските фактори, които се свързват с население, трудови ресурси, раждаемост, смъртност и други, имащи количествени характеристики, а също и квалификация, образование, миграционно салдо, имащи структурни характеристики. Отново проблемите, идващи от характеристиките на този фактор, са достатъчно много и са значими – оказват значително влияние върху икономиката на страната. Тенденцията на прогресивно намаляване на населението е значим проблем, който поставя страната в неблагоприятно положение, също така проблем е и застаряващото население. Количеството и възрастовата структура на населението са показателни за липсата на достатъчен трудов ресурс в страната, проблем, чието развитие тепърва предстои, предполагайки, че българската икономика ще поеме възходящ темп на развитие. Проблем е също и ниската раждаемост в страната, която в годините на прехода бе спаднала драстично, но в последните години се наблюдава обръщане на тенденцията. Въпреки това липсва адекватна държавна политика, която да насърчава създаването на семейство и раждаемостта сред младите. Друг явен проблем, който влияе върху раждаемостта е високата смъртност на новородените. Причина са лошите условия в родилните домове, липсата на апаратура и комерсиализацията на здравеопазването, което принуждава бъдещите майки да не получат пълноценна профилактика по време на бременността, а и при самото раждане. Проблемите в здравеопазването са важен фактор и при смъртността на населението, което няма необходимите условия за превенция на заболяванията, лечението на стрес и липсата на възможност пенсионерите да закупват медикаменти за тяхното лечение. В структурните характеристики на населението по различни показатели също може да се идентифицират проблеми. Те са свързани с неподходяща или недостатъчна квалификация на кадрите, които не отговарят на потребностите на икономиката. Масова е практиката квалифициран персонал да работи на работни места за неквалифициран, което показва дисбаланс между кадрите, предоставени от образователната система и кадрите, необходими на икономиката. Сериозно значение има и емиграцията на квалифицирана работна сила от страната, основно поради ниско заплащане на труда. Друга част от емигрантите са много често най-образованите и добре подготвени кадри, които търсят по-добра реализация извън пределите на страната.

Липсата на адекватна регулация на икономиката е причината за дисбалансите, които се появяват на територията ѝ. Оставянето на ключови сектори в ръцете на бизнеса без адекватна регламентация от страна на държавната власт и прекалено пазарните механизми в сфери като образование и здравеопазване водят до появата на пазарни провали. Те не са в състояние да регулират проблема без намеса на властта, която без ясни цели само отлага решаването както на персоналните, така и на обществените проблеми.

Третата група са икономическите фактори, които се свързват с реалното количествено и качествено измерване на показателите на специализиращите производства, обложващите производства и услугите, а също и показателите за трудова заетост и нивото ѝ, трудовите ресурси по отрасли и подотрасли на територията. Днес в условията на световна икономическа криза българската икономика изпитва затруднения от свития европейски пазар и намаления износ. За съжаление в икономическите фактори има и друг проблем, идващ от отрицателното търговско салдо, предимно обслужващо производство, предлагане на услуги, които не са много конкурентни, липсата на производства с висока добавена стойност и други. Тези негативни характеристики на българската икономика изпъкнаха с настъпването на световната икономическа криза, но те няма да преминат с нея, защото имат предимно вътрешен характер. Икономическото развитие в страната е съсредоточено в няколко големи центъра (около големите градове), където е съсредоточена и преобладаващата част от населението. Това, освен че създава асиметрично икономическо развитие на територията на страната и обрича на глад населението в неразвитите райони, оказва и негативно влияние върху природни, екологични и социално-демографски фактори.

Четвъртата група са инфраструктурните фактори – производствена инфраструктура (по отрасли, подотрасли и производствени предприятия), социална инфраструктура (обществени терени, брутна площ на обществените сгради, възможности за ново обществено строителство и жилищен фонд), техническа инфраструктура (територия поотделно за производствени и жилищни зони). Основен проблем с развитието на тези фактори е тяхната лоша поддръжка, тяхната технологична старост, бавното обновяване и при това с недобро качество, поради пестенето на средства, което не позволява използването на съвременни технологии. Както споменах по-горе, проблеми в инфраструктурата са безконтролното застрояване и прекомерното нарастване на големите градски центрове, а също и на големите курорти, което предстои да стане проблем, поради неадекватност на обслужващата ги инфраструктура – пътища, водоснабдяване, канализация, електроснабдяване и други. Бавното изграждане на проекти като магистралите, Дунав мост 2 и АЕЦ „Белене“ са предизвикателства, имащи приоритетно значение за безпроблемното функциониране на регионалната икономика на нашата територия, както и на територията на ЕС.

На последно място, но съвсем не последна по значение е петата група – културно-историческите фактори. Те обхващат културно-историческото наследство, архитектурното наследство, архитектурно-историческите паметници с регионално и национално значение, архитектурните резервати и други. Територията на нашата страна има многовековна история и е населявана от много общества, чиито постижения представляват интерес за целия свят и могат да бъдат видени тук в България. Проблемите с културно-историческото наследство не липсват и се простират от иманярството до поддръжката на инфраструктурата, обявена за паметник на културата. Поради факта, че на територията ни има изобилие от подобно наследство, е необходимо да се приоритизират местности и обекти, които да се развият и да привличат интереса на туристи от цял свят. Развитието на селски туризъм във вид на реставрирани къщи за алкохолен туризъм, е услуга, носеща ни малко ползи, на която не може да се придаде по-висока стойност, както на СПА комплекс.

Важен фактор за развитието на регионалната икономика е разглеждането на териториалните фактори и тяхното взаимодействие. Много често проблемите, породени от несъобразяване с някои от факторите, имат негативно въздействие върху останалите, затова много от примерите по-горе имат пряка връзка, която изисква общо разрешаване. Често решението на един проблем поражда друг след себе си, ако не са съобразени възможните влияния върху факторите му, затова връзката фактори-условия е водеща при осъществяване на локалния процес.

В резултат на анализ, на регионалната икономика основно се отразява въздействието на три вида ефекти – икономически, екологичен и социален.

Икономически ефект – свързва се с възвръщаемостта на инвестираните капитали в реалната икономика общо и по отрасли, която се реализира чрез икономически дейности над териториалната система.

Екологичен ефект – измерва влиянието на икономическата дейност върху околната среда, като целта е да се търси минимално въздействие от човешката дейност върху околната среда.

Социален ефект – обединява и икономическия и екологичния, защото всеки един от двата ефекта в крайна сметка има социално измерение. Той се разглежда и като акумулиращ в себе си социални фактори.

Локализирането на новите икономически субекти във вече съществуващата икономическа структура на даден регион е нелесна задача, защото необходимостта да се съобразят всички влияещи фактори и крайният резултат е дълъг процес, който се различава от простото условие да има налична инвестиция. Това е мястото, където теорията и практиката трябва да си взаимодействат най-много, за да е ефективно взетото решение и да не влияе негативно на състоянието на регионалната икономика.

Локализационният процес в теорията се разглежда като съвкупност от две подсистеми. Едната е обект на локализация, която се занимава с фактори, влияещи на новите компоненти на регионалната икономика, които ще се развиват. Другата е среда на локализация, която се свързва с мястото, където ще се развива дейността и е характерна с всички негови особености, които трябва да бъдат съобразени. В този процес факторите на локализация са свързани с необходимите условия за всеки отрасъл, за да може той да реализира своята производствена мощност на дадена територия. Основно тези фактори се класифицират като териториални и извънтериториални. Първите са неизменно присъстващи на дадената територия – географско положение на територията, като фактор, материални ресурси, трудови ресурси, инфраструктура, транспорт и други. Извънтериториалните фактори не са пряко свързани с територията и се повлияват в зависимост от териториалните фактори. Такива са технически прогрес, специализация, коопериране и комбиниране, културно-битови особености на традициите на населението, опазване на околната среда и други. За да бъдат ефективно съвместени тези фактори е необходимо да се анализират първо поотделно, а след това да се анализира и съвместното им действие.

Важно място в науката за регионалната икономика заема отрасловата структура. Различните видове отрасли имат отношение към локализацията, защото при тях процесът зависи от нивото на тяхната материалоемкост. В зависимост от нивото на материалоемкост се подбират региони с подходящи териториални фактори. Например, за отрасли с високи нива на материалоемкост по-голямо значение ще има материалната обезпеченост, докато при отрасли с ниска материалоемкост ще има малко значение наличието на материалите. По същия начин трябва да се съобразят и други фактори, които ще съпътстват производствения процес и са необходими за реализацията му.

Оценката на трудовите ресурси е от особено значение, защото този фактор е динамичен и се повлиява от множество социални процеси. От значение са не само количествените характеристики на населението, но и качествените. Взема се предвид структурата на квалификацията, възрастова, биологична предопределеност, също и традиции, навици и опит в дадения регион. Известен факт е, че в България биологичната предразположеност на населението е свързана с развитието на медицина и биология, а също и на математика и в следствие – информационни технологии. Потвърждение е факта на множеството добри компютърни специалисти, които привлякоха Hewlett-Packard в страната.

Вземайки под внимание развитието на глобализационните процеси и необходимостта от придвижване на готовата продукция от мястото на нейното създаване до потребителите, все по-голямо значение има и инфраструктурата, която е основа на транспорта. Инфраструктурата има много измерения и те се свързват както със съоръженията за самото производство, така и с пазари за нейното пласиране, складове за пренос или техника за придвижване. В зависимост от тези особености тя се дели на производствена, свързана с условията и процеса на производство и социална инфраструктура, свързана с реализацията на продукта. Наличието на подходяща инфраструктура и намаляването на транспортните разходи са фактори влияещи и на локализацията, и на отрасловата структура.

Процесите на глобализация на световната икономика поставят все по-голяма тежест на други фактори, които са обосновани и от промяната на производствата – иновативни технологии и продукти с висока добавена стойност и такива с голяма доза интелектуален труд. Такъв фактор е специализацията на производството, което позволява отделните етапи да бъдат разделени и произвеждани на различни места, които са по-подходящи за различните компоненти. Концентрацията пък е процес на съсредоточаване на производствените мощности възможно най-близо до материалните запаси с цел да се достигне производството на един готов продукт на дадена територия, за да се извлече ползата от ефекта на синергията. Кооперирането е процес, имащ за цел да обедини усилията на производства от един отрасъл, които да се подпомагат в дейността си чрез хоризонтални връзки, дори намиращи се в различни региони на дадена територия.

В условията на европейска и световна интеграция на икономиките от все по-голямо значение като фактор има международното разделение на труда. То има важно значение за разпределението на новите инвестиции към дадена страна. Наличието на предимството на фактора се измерва с резултата на количеството изнесена продукция или друга суровина. Това трябва да ни подсказва, че е от изключителна важност да запазваме трудовия си ресурс, а не да обезпечаваме ЕС с висококвалифицирани кадри.

От друга страна, изтичането на кадри е в резултат на диспропорциите между произведените специалисти и нуждите на реалната икономика. Ясно се очертава необходимостта от механизъм, който да регулира тази диспропорция, но за да е възможно това е необходимо стратегическото планиране да навлезе в методите на управление на българската икономика.

Екологичния фактор е свързан с изменението на околната среда и промените на климата, които са следствие от отрасловата структура на регионалната икономика. Този фактор измерва замърсяването на въздуха и водите, намаляването на природния фактор след намесата на човешка дейност, които биха настъпили или са настъпили преди или след локализацията на определена производствена дейност. Той ще има все по-голямо значение в бъдеще за всяка една човешка дейност.

След като се вземат под внимание всички тези фактори на територията и на самите отрасли се прави икономическа обосновка на различните възможности за локализация на определен отрасъл върху дадена територия. Ролята на икономическата обосновка е в това да се направи съпоставка измежду много варианти, да се отстранят неефективните и да останат ефективните, от които да се избере един ефективен оптимален вариант, който да не създава дисбаланс в регионалната икономика на дадена държава или регион.

Териториалните и отраслови фактори са важно условие при развитие на регионалната икономика, а днес в България те много често не се дооценяват, където поради невежество, където поради липса на интерес, но резултатът е налице и не е много задоволителен. Управлението на територията и икономиката ѝ в бъдеще е свързана с идеята за устойчиво развитие, което има за цел да даде друга насока на световното производство на едно консуматорско общество. България е поставена пред предизвикателството да възприеме тези принципи и да спазва определени правила, за да развива икономиката си природосъобразно и в унисон с европейските и световни тенденции. Това е един шанс да се възползваме от възможността и да тръгнем по друг път на икономическо развитие, по който ще се търсят целесъобразни и стратегически решения, а няма да работим неефективно.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Василева, Л., Г. Велкова, А. Манолова. Развитие на регионалната икономика в условията на интеграция и глобализация, С., 2009.

2. Панов, Т., М. Панова. Стратегическо управление, С., 2008.

3. Петрова, И. Стратегически маркетингови подходи в публичния сектор, поредица "Стопанско управление", 2/2005.